

ЖУЛИНСЬКИЙ

Микола Григорович — академік НАН України, академік-секретар Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України, директор Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України

ГУМАНІТАРНА ЕКСПАНСІЯ РОСІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

За матеріалами виступу на сесії Загальних зборів НАН України 25 квітня 2019 року

Звітна доповідь Президента НАН України Бориса Євгеновича Патона та виступи учасників її обговорення переконливо стверджують: академічна наука в цих надзвичайно складних умовах, які слід визначати терміном «виживання», якимось дивом демонструє свою продуктивну спроможність. І пропонує унікальні напрацювання. Мене вразили окреслені у звітній доповіді наукові результати у сфері фундаментальних досліджень — відкриття, винаходи, розробки, особливо для оборонного сектору. Які ще потрібні докази, які ще слід навести приклади, аргументи, для того щоб припинити звинувачення нашої Академії в неефективності та відсутності практичних результатів?

У доповіді нашого президента відзначено дві національні доповіді, підготовлені інститутами соціогуманітарних наук. Ці дослідження єднає глибокий аналіз сучасного стану українського суспільства, обґрунтування оптимальної моделі національної єдності, визначення стратегії досягнення суспільної консолідації. Це надзвичайно важливі проблеми, оскільки вибори Президента України засвідчили, що українське суспільство не має тієї бажаної єдності на основі спільних цінностей і ясності перспектив розвитку держави. Навпаки, ми переконалися, на жаль, у тому, що політичне відчуження суспільства від влади наростає, суспільство дезорієнтоване і розчароване. Члени українського соціуму не усвідомлюють вповні спільну ідентичність, а без цього не досягнути суспільної консолідації і, що особливо загрозливо, не уникнути посилення суспільної конфронтації.

Безперечно, неоголошена російсько-українська війна вплинула на зміну суспільних настроїв, ціннісних настанов і орієнтацій багатьох українців. Поступово формується українська нація як політична спільнота, суспільство хоч і повільно, але консолідується, проте в умовах гуманітарної експансії, а нині ще й активної

гібридної війни, яку веде Росія проти України не один рік, не одне десятиліття, навіть не одне століття, досягнути суспільного консенсусу, органічного суспільного єднання важко.

Власне, в цій гібридній війні важливою складовою є війна інформаційна. Росія завдяки новітнім інформаційно-комунікаційним технологіям змогла сформувати в Україні значний проросійський сегмент суспільства, що й дозволило їй анексувати Крим, здійснити агресію на сході України. Саме там, у Криму і на Донбасі, російська мова була першим ідентифікатором для переважної більшості російськомовних громадян України і вже цим орієнтувала їх на Росію. Справедливо узагальнює Лариса Масенко: «Нинішню окупацію Росією Криму та збройне вторгнення її на Донбас підготувала сталінська і післясталінська мовно-культурна асиміляція, яка поєднала державний терор і етнічні чистки з впровадженням ідеологічної версії російської мови, що в сучасних соціо- і психолінгвістичних дослідженнях дістала орвеллівське визначення «новояз» (newspeak). Головна мета мовно-культурних і демографічних практик тоталітарної імперії полягала в заміні національного самоусвідомлення народів СРСР зросійщеною загальносоюзною ідентичністю, інструментом формування якої був новояз».¹

Внаслідок агресії РФ на сході України відбулася, по суті, практична реалізація ідеологічного проекту «русский мир», який передбачає перспективу відтворення імперського нарративу. Північному сусідові вдалося здійснити політичну мобілізацію російськомовного населення України, більше того, сформувати в Криму та східних регіонах України регіональну колективну ідентичність на основі російських та радянських колективних знаків ідентифікації і завдяки використанню російської мови як фактора консолідації російськомовного населення. В цьому особливу роль відіграла трансляція російського мовно-культурного пропагандистського продукту.

¹ Масенко Л. *Мова радянського тоталітаризму*. К.: Кліо, 2017. С. 227.

Як засвідчують праці академічних мовознавців, зокрема академіка Г.П. Півторака, професора Лариси Масенко, вчених Лариси Якубової, Ярослави Верменич, Ірини Рентки, Олени Рудої та ін., Росія, на жаль, виграє цю війну на мовно-культурному полі. І виграє саме завдяки впровадженню у свідомість значної частини української молоді міфів російської імперської та радянської державності, російського світобачення й світосприйняття, російських культурних кодів та стереотипів мислення і поведінки. Що казати, протягом останніх десятиліть в Україні домінувала російська масова культура, вплив якої був надзвичайно активний, особливо на молоде покоління українців.

Мовна експансія є одним з основних механізмів інформаційної війни Росії проти України. Цей політичний механізм був задіяний ще Російською імперією, удосконалений, модернізований Радянським Союзом і в наші дні ефективно впроваджується путінською Росією. Мовний фактор є визначальним у зовнішній гуманітарній політиці Росії, посідає чільне місце серед інших механізмів (релігійного, культурного, інформаційного), завдяки яким розширюється ареал побутування російської мови.

Так, значна електоральна підтримка «Опозиційної платформи — За життя» в південних і східних областях багато в чому викликана постійним масовим і інформаційним тиском з боку Росії, орієнтацією місцевих так званих еліт на модифіковану під гуманітарний проект ідею «русского мира», а головне, поширенням серед російськомовного населення переконанням, що цей блок є «своїм», тобто незалежним від київської влади і опозиційним. Багато важило у виборі саме цього блоку те, що російська мова і виступала своєрідним ідентифікаційним орієнтиром у процесі консолідації переважної частини населення в цьому регіоні.

Мовний фактор відіграв, завдяки підживленню російською мовою сепаратистських настроїв, активну роль у тому, що російська інтервенція здійснилася і продовжується засобами гібридної війни. Це вдалося тому, що Росія чинила протягом останніх кількох десятиліть мовно-інформаційний тиск і гуманітарний

вплив на українське суспільство. Північному сусідові вдалося здійснити політичну мобілізацію російськомовного населення України, сформувати в Криму та в східних регіонах регіональну колективну ідентичність, що привело до проголошення маргінальних «народних республік». Ці терористичні організації ґрунтуються на сепаратизмі, оскільки експлуатують колективну ідентичність тієї частини населення, яка ще перебуває в полоні радянських світоглядних орієнтирів і яка потрапила під вплив міфологем «русского мира», зокрема таких, як «захист російськомовних громадян», «збереження спільної історичної пам'яті та слов'янської єдності».

Російська мовна експансія — головний механізм реалізації великого імперського проекту «русский мир». Саме на основі російської мови має сформуватися спільний інформаційно-комунікативний російськомовний простір, передусім на території колишнього СРСР. У листопаді 2016 р. посол з особливих доручень МЗС РФ Елеонора Митрофанова заявила: «Розвиток і правове закріплення певного статусу російської мови в конституціях і практиці наших сусідів — це наше першочергове завдання»². Водночас Росія, не сподіваючись на закріплення в конституціях країн ближнього зарубіжжя російської мови в статусі другої державної чи «мови міжнаціонального спілкування», здійснює гуманітарну експансію, намагаючись проникати в релігійну, освітню, культурну і мовну сфери. Використовуються відповідні соціокультурні технології з метою гомогенізації мовного простору колишньої комуністичної імперії на основі російської мови, нав'язується, формується панросійська ідентичність, твориться спільний, передусім для країн СНД, культурно-символічний простір³. Ці та інші

² Елеонора Митрофанова: нужно законодательно закрепить статус русского языка в странах бывшего СССР. <http://russkoepole.de/ru/news-18/3426-eleonora-mitrofanova-nuzhno-zakonodatelno-zakrepit-status-russkogo-yazyka-v-stranakh-byvshego-sssr.html>

³ Пеллагеша Н. *Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української ідентичності в умовах глобалізації*. К.: НІСД, 2008. С. 68.

механізми реалізації політики імперської Росії здійснюються з головною метою — відновлення її геополітичного впливу.

В останні рік-півтора Україна зробила кілька серйозних кроків, законодавчо обмеживши присутність Росії в національній культурно-символічній сфері. Зокрема, суттєво ослаблено інформаційно-пропагандистський вплив російського телебачення, російської книжкової продукції, засобів масової інформації Росії на Україну.

Відомо, до чого призвела ідеологічна та політична присутність РФ в Україні, її системний інформаційно-комунікативний натиск на світоглядні, політичні орієнтири громадян України. Безсумнівно, російська мова як універсальний засіб комунікації відігравала важливу роль у реалізації неоевразійського проекту, спрямованого на збереження російськомовного простору за межами Росії.

Офіційна позиція, висловлена на найвищому державному рівні Елеонорою Митрофановою, свідчить про те, що провідним завданням зовнішньої гуманітарної політики Росія вважає турботу про особливий статус російської мови за кордоном: «Необхідно докладати особливих зусиль для просування російської мови за кордоном. Необхідно поставити питання на високому рівні щодо надання російській мові законодавчого статусу в країнах колишнього СРСР. Це питання має також бути в зовнішньополітичному порядку денному»⁴.

Отже, мовно-інформаційна війна путінської Росії проти України зумовлена прагненням північного сусіда відновити свій вплив на території колишньої Російської імперії та СРСР. Як бачимо, сьогодні ця інформаційна агресія супроводжується підживленням регіонального сепаратизму, безпосереднім військовим вторгненням, терактами, провокаціями, насильством, створенням зон локальних конфліктів, акціями, спрямованими на відчуження частин українського суспільства від української національної культури. Тому так важливо для

⁴ Елеонора Митрофанова: нужно законодательно закрепить статус русского языка в странах бывшего СССР.

України розробити державні механізми для формування на основі національних цінностей і пріоритетів консолідованого українського суспільства, соціокультурного впливу на творення національної ідентичності, створити єдиний інформаційно-комунікативний простір на основі української мови, розробити комплексну програму, спрямовану на зміцнення позицій та розширення ареалу побутування української мови. І якнайшвидше інтегруватися в єдиний європейський наднаціональний інформаційно-комунікативний простір з метою взаємодії в цій сфері з країнами ЄС⁵. Інакше годі сподіватися, що ми зможемо успішно протистояти гуманітарній експансії Росії.

Цілеспрямовано і ефективно намагаються російські державні структури формувати на території колишнього СРСР спільний інформаційно-комунікативний російський простір, використовуючи створений президентом РФ В. Путіним у 2007 р. фонд «Русский мир». Головна мета цього фонду — збереження і поширення російської мови у світі шляхом посиленого інформаційного впливу на свідомість російськомовних і неросійськомовних громадян незалежно від місця проживання. Більше того, Росія прагне захищати не лише своїх громадян і не лише етнічних росіян, а й усе російськомовне населення, передусім на території колишнього СРСР. Отже, згідно з посланням 2005 р. президента В. Путіна Федеральним зборам РФ, «русский мир» має об'єднати всіх, де б вони не жили, в Росії чи за її межами, російською мовою і російською культурою, бо там, де є і буде російська мова, там і російські інтереси.

Тож нічого дивного немає в тому, що нинішній правитель РФ вважає, що немає окремих націй — росіян, українців, білорусів, а є просто окремі частини єдиного російського народу, і його бачення майбутнього великої «тисячолітньої держави» вкладається в таку форму: один народ, одна релігія, одна мова. Звісно, ро-

сійська. Цю ж концепцію в XIX ст. намагалися впроваджувати російські панславісти, московські слов'янофіли. І як тут не згадати працю російського філософа М.Л. Данилевського «Россия и Европа» (1871), в якій він пропонував концепцію «об'єднання всіх слов'янських народів спільною ідеєю Всеслов'янства» із спільною російською мовою. Мимоволі згадалися Шевченкові слова:

І Коллара читаєте
З усієї сили,
І Шафарика, і Ганка,
І в слов'янофіли
Так і претесь...

Це про того Яна Коллара згадав Тарас Шевченко, який на початку XIX ст. в поемі в сонетах «Дочка Слави» висловив мрію про духовне єднання слов'янських народів на основі «мовного зближення» слов'ян. Словацький поет, історик, фольклорист вважав, що майбутня злука слов'янських народів здійсниться завдяки особливій ролі Росії в процесі реалізації ідеї слов'янської взаємності. Коллар, зокрема, пропонував концепцію створення «чехословацького племені». Образ дочки богині Слави у поемі Коллара символізує долю і надію всіх слов'янських народів, уярмлених і пригнічених, з трагічною історією, як особливо рідні поетові полабські слов'яни, але сповнених віри й сподівань на своє звільнення. Та передусім про духовне єднання слов'янських народів роздумував і мріяв цей романтичний виразник ідеї Славії — спільної батьківщини слов'ян, автор концепції об'єднаного слов'янства як історично визрілого цілісного культурного організму — «слов'янської нації».

Згадуються також рядки з поезії Миколи Костомарова «Діти слави, діти слави»:

Стануть вкупі перед Богом
Вольні народи,
Поклоняться розп'ятому,
Завіт його приймуть...

Мрія Миколи Костомарова про відродження слов'янських народів, освячена вірою Христовою («тільки там, де дух господен/ тільки там і воля!/ Де любов Хрестова й правда,/ там і щастя, доля»), плекалася разом з вірою в майбут-

⁵ Пелагеша Н. *Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української ідентичності в умовах глобалізації*. К.: НІСД, 2008. С. 68.

не відродження України. Більше того, Микола Костомаров і його однодумці, передусім Тарас Шевченко, який своєю поетичною пристрасстю просто-таки налякав побратима («Тарас Григорович прочитав мені свої недруковані вірші. Мене охопив страх... Я побачив, що муза Шевченка роздирає завісу народного життя. І страшно, і солодко, і боляче, і захоплює було зазирнути туди!!!»), стверджували неминучість відродження-воскресіння України та виповнення її християнської місії пробудити, воскресити інші слов'янські народи. Так, у написаному в 1859 р. листі, який було опубліковано в січневому за 1860 р. «Колоколі» Олександра Герцена, Микола Костомаров стверджує, що в майбутньому слов'янському союзі «наша Южная Русь должна составить отдельное гражданское целое на всем пространстве, где народ говорит южнорусским языком...». І далі застерігає: «Пусть же ни великороссы, ни поляки не называют своими земли, заселенные нашим народом»⁶. І справді, праці Яна Коллара були відомі Шевченкові в перекладах Осипа Бодяньського — він опублікував у 1824 р. уривок з поеми «Дочка Слави». Український поет також був знайомий з працею О. Бодяньського «О народной поэзии славянских племен» (1837).

Цілком можливо, і в цьому був переконаний Іван Франко, що Шевченко був знайомий і з працею Я. Коллара «Про літературну взаємність між різними племенами та говірками слов'янської нації» (1830), яку було перекладено російською⁷. У цьому трактаті словак Коллар уже не стверджував, що словацька мова не є самостійною і має заради формування «чехословацького племені» злитися з чеською, хоча його земляк, словацький філолог Антон Бернолак значно раніше, ще наприкінці XVIII ст., обґрунтував необхідність упровадження мови словацького народу в літературу.

Цю ж важливу національну мовно-культурну місію здійснив і Тарас Шевченко, який

⁶ Костомаров Н.И. Украина (письмо к издателю «Колокола»). Колокол. 1860. Л. 61. 15 янв.

⁷ Колл[л]ар И. О литературной взаимности между племенами и наречиями славянскими. Отечественные записки. 1840. Т. 8. № 1; № 2.

усвідомлював, як і шановані ним Василь Караджич і Павел Шафарик, що порятунок українського народу від загрози асиміляції в умовах російської колонізації полягає в утвердженні народної мови через набуття нею статусу літературної. Так, перебуваючи в Седневі, у 1847 р. Шевченко пише передмову до другого, на жаль, нездійсненого видання «Кобзаря», в якій викладає свої погляди на сучасний стан української літератури та шляхи її подальшого самостійного розвитку на основі рідної, народної мови: «А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чие краще, нехай судять люди»⁸. Але ні Я. Коллар, ні П.Й. Шафарик, ні В. Ганка, ні В. Караджич, про яких згадує Шевченко, не належали, як стверджує Іван Дзюба, «до панславистів «москвофільського» гатунку, тих, хто прагнув опіки російського царизму»⁹. А от такі українські пани-ліберали, як П. Лукашевич, Г. Галаган та інші «народолюбці», тяжіли до московського слов'янофільства. Можливо, вони, як і прихильні до ідей російських слов'янофілів М. Максимович, Й. Бодяньський, навіть не знали про щедру матеріальну підтримку Російською імперією деяких поборників слов'янського відродження, які діяли на теренах Австрійської та Пруської імперій.

Далеко не випадково на перший Слов'янський з'їзд, скликання якого ініціювали чеські діячі національного відродження в Празі 1848 р., прибули двоє російських представників — відомий революціонер-емігрант М. Бакунін та його соратник А. Милорадович. І хоча це був з'їзд слов'янських народів Австрійської монархії (чехів, словаків, хорватів, українців), у ньому брали участь й інші європейські народи (поляки, серби, чорногорці). До речі, цей конгрес, на якому були присутні 340 делегатів, проходив за колларівською концепцією «єдиного слов'янського народу». Учасниками з'їзду, на якому галицьких українців представляли

⁸ Шевченко Т. Повне зібрання творів. У 12 т. Т. 5. К.: Наук. думка, 2003. С. 208.

⁹ Дзюба І. Тарас Шевченко серед поетів світу. К.: Либідь, 2017. С. 315.

члени Головної руської ради, було розроблено проект федеративного союзу австрійських слов'ян, мета якого — взаємний захист національних прав і свобод у майбутній федерації рівноправних автономних народів на чолі з конституційною династією Габсбургів. Українська делегація домагалася визнання за українцями рівних прав поряд з іншими народами Габсбурзької монархії, національної ідентичності української нації, прийняття українців до майбутньої слов'янської федерації. З'їзд визнав справедливість вимог галицьких українців¹⁰.

На розгляд з'їзду, який тривав 2–12 червня 1848 р., М. Бакуніним було подано програму нової слов'янської політики. Польський публіцист Карл Ліберт також запропонував свій проект програми слов'янської єдності. Однак ці програмні документи не були прийняті, можливо й тому, що розпочалося братське повстання (Празька буря) і програму з'їзду не було повністю реалізовано. Згодом Іван Франко у статті «Основи нової слав'янської політики» опублікує оригінал програми, написаної М. Бакуніним французькою мовою під час бомбардування Праги австрійською армією під командуванням князя А. Віндішгреца, а також її дослівний переклад українською мовою.

Михайл Бакунін пропонував утворити всеслов'янську федерацію, яка ґрунтуватиметься «на нерозривному та братерському зв'язку всіх народів, що складають слов'янську расу»¹¹. Революціонер Бакунін передбачав, що в нове державне утворення, яке він називав Слов'янським Собором, увійде і російський народ, але не вищував ні ролі Росії, ні російської мови в цьому новому устрої слов'янських народів. М. Бакунін, який не був на цьому з'їзді офіційним представником російського народу, підтримав ідею всеслов'янської федерації в межах австрійської монархії, з якою на з'їзді виступив видатний словацький вчений Л. Штур. Адже

цей бунтар ще в 1846 р. проголосив своєю головною метою російську революцію, після перемоги якої буде утворено республіканську федерацію всіх слов'янських земель.

Але марево російського імперського панславізму вже тоді нависало над Європою, тому австрійські слов'яни воліли краще бути у федерації рівноправних народів «своєї» монархії — конституційної династії Габсбургів. Питання слов'янського походження росіян для слов'ян Європи було проблематичним. Та й для самої Московії-Росії як держави-конгломерату націй, етносів і народностей ще донедавна говорити переконливо про себе як слов'янську державу, яка відзначається історико-культурною єдністю на основі спільності мови, релігії, історії та інших культурних принципів об'єднання, не випадало. Процес завойовницького нарощення нових територій і підкорення нових і нових етносів тривав, тому так важливо було виробити систему ціннісних орієнтацій, свою політичну концепцію, завдяки якій можна було утверджувати свою легітимність. Найкращою для цього видавалася Візантійська імперія з її божественною православною вірою, божественною місією і святим імператором. Важливо було й те, що Константинополю властива була не національна, а релігійна, православна ідентичність. Російській імперії вкрай необхідна була глибока історична перспектива, культурні ресурси, культурна «генеалогія», якої, звісно, не було в цьому конгломераті багатьох угро-фінських племен, слов'ян, татар та інших народностей, і тому для свого ідеологічного самовизначення було обрано Давню Русь як духовну спадкоємницю Візантійської імперії і саму Візантію. Від Давньої Русі намагалися запозичити тип колективної культурно-політичної ідентичності, систему символів, міфів, спогадів, легенд, традицій, від Візантії — ієрархічну систему управління державою, віру в божественну обраність православного царя і богоугодного народу. Московити перейняли візантійські титули, двірський церемоніал, зокрема візантійський ритуал коронації і символи: двоголовий орел, скіпетр, щоденні церковні відправи тощо.

¹⁰ Созанський І. До історії участі галицьких Русинів у слов'янським конгресі в Празі 1848 р. *Наукове товариство імені Шевченка*. 1906. Т. 72. С. 116.

¹¹ Франко І. Основи нової слов'янської політики Бакуніна. *Записки НТШ*. 1912. Т. 109. С. 161.

Визначальною ідеєю, якою була просякнута політична концепція єдності православної церкви і династичної влади, став ідеал православної Росії як «Третього Риму», начебто сформульований напівміфічним старцем-ченцем Філофеєм у посланнях 1523–1524 рр. до якогось з російських царів, здається, Василя III: «Два Рими впало, а третій стоїть міцно; четвертого не може бути». Насправді ця теза «Москва – Третій Рим», а отже, ідея іменувати Москву новим Константинополем і таким чином визначати для Московського князівства начебто Богом даровану місію звільнити від гніту Османської імперії слов'ян, передусім греків, болгар і македонців, визріла в середовищі православних греків-емігрантів. Саме грецький митрополит Зосима назвав ще в 1492 р. Москву новим Константинополем.

Але тодішнім славословам допетровської патріархальної Московії, речникам ідеї «гниття Заходу» і апологетам месіанської ролі православно-монархічної Росії вкрай важливо було розпросторити на весь слов'янський світ ідею про величну місію Росії як визволительки пригночених слов'янських народів, носія високих духовних цінностей, основаних на православній вірі, на сформульованій згодом міністром освіти при Миколі I С.С. Уваровим триаді: «православ'я, самодержавство, народність».

Ідеалом Третьої імперії продовжують марити й ті сповідники історичного месіанізму росіян та відтворення «могутньої держави СРСР», яких нині зараховують до когорти пост'євразійців. Це їм, тим, хто в нервовій лихоманці шукають-придумують вектор суспільного розвитку пострадянської Росії, нинішнім російським носіям «імперської ідеї», представникам пострадянського пост'євразійства Александру Дугіну, Міхаїлу Юрьєву, Міхаїлу Леонтьєву та ін., не терпиться таки відбудувати той «Третій Рим» поки що на пострадянському просторі, бо територія колишнього СРСР є, на переконання директора Інституту національної стратегії РФ Міхаїла Ремізова, зоною «природних і життєвих інтересів» Росії.

Методи реалізації геополітичного проекту з відтворення імперії застосовуються різні.

Від анексії Криму і окупації східних територій України до культурно-цивілізаційної і лінгвокомунікативної експансії, яка інтенсифікувала «три руйнівні для українського середовища процеси – етномаргіналізацію, культурну креолізацію та зросійщування»¹².

По суті, вже тоді, на початку XIX ст., монархічна Росія активізувала інтелектуальну, творчу, наукову і, звісно, фінансову енергію на прирощення до російського імперського тіла тих слов'янських народів, які формувалися в процесі боротьби за своє визволення як культурно-цивілізаційні організми, поставали як «нації-держави» (Гегель).

Нагадаємо, що на першому Слов'янському конгресі було розроблено проект федеративного союзу слов'ян як рівноправних народів, але не під скіпетром російського монарха, а на чолі з конституційною династією Габсбургів. Росія тоді претендувала на одноосібне лідерство в європейському слов'янському русі і намагалася нав'язати цим народам російську мову як мову міжслов'янського спілкування. Орієнтація (і значною мірою прикуплення) була на національні еліти слов'янських народів, у середовищі яких формувалися національні цінності й пріоритети, відтворювався образ нації, її історична й мовно-культурна генеалогія. Зусилля російських монархів, базовані значною мірою на щедрому фінансуванні, увінчалися успіхом у Галичині, де зразу ж після «Весни народів» за якихось два роки (1848–1849 рр.) москвофільство на деякий час нейтралізувало енергію переважної частини галицької інтелігенції, спрямованої на мовно-культурне визволення і національне відродження.

«Російсько-руська» течія в період «Весни народів», як стверджує автор «Слова перестороги» Василь Подолинський, вже існувала в Галичині. Ця течія виросла на ґрунті старорусинства і русофільства, на намаганні місцевих патріотів, мовно-культурних і релігійних діячів визначити національно-культурну са-

¹² Кісь Р. *Глобальне – національне – локальне (соціально-антропологія культурного простору)*. Львів: Літопис, 2005. С. 265.

мобутність та національну ідентичність західних українців — русинів. На той час ідеї про слов'янську взаємність і самотність кожного слов'янського народу були популярними, водночас в Європі і, звісно, в Галичині погляди бездержавних слов'янських народів були звернені на незалежну слов'янську державу, від якої чекали допомоги в боротьбі за своє національне визволення, що Російська імперія постійно обіцяла. Частина західних українців — русинів, зважаючи на спільну назву «Русь» та подібність етнонімів «русский» і «русский», легко потрапила на ідеологічний гачок москвофілів, які активно пропагували ідею єдиного російського («русского») народу та необхідність приєднання до Російської імперії.

Так, у Львові галицькі москвофіли опублікували в 1866 р. у часописі «Слово» свій політичний маніфест у вигляді статті «Поглядь въ будущность» під псевдонімом «Один именем многих», в якій русини-українці проголошувалися частиною єдиного народу від Сяну до Амуру¹³. Іван Франко, який розвінчав галицьке москвофільство в багатьох статтях, вважав цей суспільно-політичний та мовно-культурний рух однією з «головних болячок нашого національного життя — розрив нашої інтелігенції на два табори: *українофільський і москвофільський*».

Галицьке москвофільство, перебуваючи під прицільним контролем російської агентури, діяльність якої координувалася і фінансувалася російським посольством у Відні, виявилось потужною суспільно-політичною силою. В Галичині за російські гроші організовувалися антиукраїнські акції, діяли москвофільські культурні, наукові, освітні, видавничі інституції, такі як Народний дім, Ставропігійський інститут у Львові, театр «Руська бесіда», Галицько-руська матиця, часописи «Зоря галицька», «Пчола», «Галичанинъ», «Галичорусский вестник», «Слово», «Проломъ», «Русское слово», «Наука», «Русская Рада» та ін. Особливо активно допомагало галицьким москвофілам

очоловане спочатку А. Будиловичем, а згодом графом В. Бобринським «Галицько-руське благотворительное общество» в Санкт-Петербурзі. Крім того, російська влада офіційно, легальними способами щороку виділяла «настоящим русским» у Галичині 60 тис. руб., а безпосередньо через міністра фінансів ще 25 тис. руб.¹⁴.

Галицькі москвофіли на кошти, які щедро надходили з Росії, розгорнули активну «об'єдинительну пропаганду» — повели системну ідеологічну агітацію «в дусі слов'янофільства — культурно-політичної теорії про спорідненість слов'янських народів і потребу гуртування їх довкола великої Російської імперії як ідейно-цивілізаційної антитези супроти католицького і протестантського Заходу»¹⁵. Координував, спрямовував і фінансував цю кампанію в Галичині відомий російський вчений і письменник, ідеолог російського панславізму Міхаїл Погодін, який у своїх численних працях заперечував існування українців як окремого народу з власною мовою і культурою, не вважав український історичний процес самостійним і спадкоємним. Організована ним так звана «погодінська колонія» стала ядром москвофілів у Львові з числа відомих науковців, письменників, видавців, журналістів.

До цього інтелектуального москвофільського табору перекинувся один з побратимів М. Шашкевича, колишній член «Руської трійці», видатний діяч українського національного відродження кінця 30–40-х років XIX ст. Яків Головацький. Цей, за визначенням Ірини Фаріон, «типовий ренегат-москвофіл»¹⁶ став чільним провідником «азбучної війни», адептом «русского мира» в Галичині.

Російська імперія, як правило, намагалася в першу чергу прихилити до себе національну

¹⁴ Любченко В.Б. Москвофільський фактор і російська влада напередодні та під час війни. В кн.: *Велика війна 1914–1918 рр. і Україна*. К., 2013. С. 124.

¹⁵ Баган О. Іван Франко про галицьке москвофільство (національний етюд). *Українська літературна газета*. 1 червня 2018 р. № 11.

¹⁶ Фаріон І. 1. Москвофільство Львова: історія; 2. Москвофільство Львова: сучасність. *Слово Просвіти*. 2017. № 47–49.

¹³ Набитович І. *Дерево життя літературного роду*. К.: Дух і літера. 2018. С.241

еліту, застосовуючи різноманітні маніпулятивні технології, використовуючи російських агентів впливу, які пропагували ідеї російського імперіалізму, фінансували і поширювали російську та російськомовну видавничу продукцію. Особливий наголос у пропаганді москвофілів, панславистів робився на світовій значимості й величі російської мови і культури, завдяки чому і здійснювалося виховання інших народів у мовно-культурних традиціях російського народу. Таким чином відбувалося розмивання національної самоідентифікації. Національна еліта втрачала свою культурну ідентичність, обираючи «лінгвістичну і культурну ідентифікацію з росіянами»¹⁷.

Яків Головацький та інші галицькі обрусителі рідного краю, послуговуючись щедрим російським грошовим стимулюванням москвофільської діяльності, здійснюваним М. Погодіним, рідним братом Я. Головацького Іваном Головацьким, який жив у Відні і був головним агентом російського формування галицького москвофільства як політичної сили, ще одним галичанином, священником при російському посольстві у Відні Міхаїлом Раєвським, котрий спрямував потоки фінансування на москвофільські інституції в Галичині, зуміли за короткий час широко впровадити сумнозвісне «язичіє» — цей штучний гібрид літературної мови, базованої на церковнослов'янській основі з долученням староукраїнських слів. Москвофіли переконували галицьких українців у тому, що вони не українці, а органічна частина великого російського народу, «настоящие русские», бо історично перебувають у повній етнокультурній єдності з «великоросами», що в них нема і не може бути якоїсь своєї, особливої української мови, а та мова, якою говорить галицька чернь, є нічим іншим, як місцевим наріччям, яким неможливо послуговуватися в науці, літературі, діловодстві.

Жива народна українська мова, за утвердження якої як основи мовно-етнічної єдності

всіх гілок українського народу так жертвовно ратував Маркіян Шашкевич та два інші члени «Руської трійці», які згодом зрадили ці патріотичні ідеали, місцевими москвофілами була відкинута як безперспективна, негодяща для побудови храму народної освіти, науки і культури. Натомість вони активно почали впроваджувати в освіту, науку, пресу, службу Божу книжну московську мову, здійснюючи цілеспрямовану русифікацію краю і закликаючи до національно-політичної єдності з Росією. Насаджувана москвофілами двоязичність, за Франком, породила в середовищі галичан моральну і політичну дволичність — розчленувала інтелігенцію, інтелектуально-духовну еліту Галичини, як писав Іван Франко, на українофільський і москвофільський табори.

Так формувався український сепаратизм, політично орієнтований то на Москву, то на Варшаву, то на Відень, хоча значна більшість галицької інтелігенції та ієрархів греко-католицької церкви стала на позиції історико-культурної і мовно-духовної єдності українського та російського етносів, що передбачало неминуче приєднання Галичини до Російської імперії. Їхня позиція базувалася на ідеологемах: мовна єдність, єдиновірність, етнічна порідненість. Цю політичну орієнтацію було оприлюднено в газеті «Слово»: «Наш нарід і нарід російський, се один нарід, а наша мова і мова російська, се одна мова»¹⁸.

Саме під впливом російських інспіраторів «слов'янської єдності» москвофільська течія в Галичині намагалася прищепити «племені малорусському» ототожнення «русинів» і «росіян», домогтися усвідомлення галицькими русинами себе частиною єдиної «великої Русі». Правда, русофільська орієнтація в Галичині не посідала домінуючої позиції, оскільки в Австро-Угорській монархії після проведення нової адміністративної реформи доволі впливовою стала орієнтація австрійсько-русинська. «Весна народів» змусила Габсбурзьку імперію

¹⁷ Томпсон Є.М. *Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм*. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. С. 49.

¹⁸ Лозинський М. *Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині*. Стрий, 1994. С. 8.

зважати на зростання національної свідомості в Галичині, яку було поділено на українську й польську частини, особливо після надання в Галичині в 1869 р. польській мові статусу офіційної, що спричинило посилену конфронтацію між українцями і поляками. Водночас активізувалася польсько-русинська орієнтація. На противагу Головній руській раді пропольські громадські активісти створили свою організацію — Руський собор, який виступив проти цього поділу Галичини за етнічним принципом.

Конфлікт різних національних орієнтацій в Галичині не згасав, а навпаки, розростався у цьому поліетнічному і поліконфесійному регіоні. Як стверджує Ярослав Грицак, «починаючи від 1830-х років й аж до Першої світової війни місцеві русини-українці проводили дискусії на тему, ким вони є: поляками, росіянами, українцями чи, врешті-решт, особливим етносом — австрійськими русинами»¹⁹.

Отже, російські слов'янофіли, панслависти зуміли нав'язати значній частині галицького соціуму свої мовно-культурні, цивілізаційні, політичні ідеологеми. І це сталося передусім тому, що українська людність в цьому краї, як і в підросійській Україні, не була в переважній своїй масі національно свідомою, сконсолідованою. Далися взнаки столітні перебування під владою чужинців, що виробило ментальну схильність до пристосуванства, запобігання перед владою, прислужництва. Про це неодноразово з боєм і тривожною пересторогою писав Іван Франко. Франку боліла малість і млявість національно свідомої, творчої інтелігенції в Галицькій Русі, яка була б і сама заряджена енергією національного визволення, і здійснювала б величезну, вкрай необхідну роботу з творення української нації як культурного організму, здатного до самостійного життя.

І хіба не таке завдання стоїть і нині уже перед незалежною Україною, коли централізаторські й уніфікаторські поривання неоімперської Росії реалізуються засобами гібридної війни, а

російська мова в цій війні є інструментом провокативного збудження в Україні сепаратистських настроїв і дій. Саме російською мовою тривають передусім через засоби масової інформації ретрансляції ідеологічних концептів східнослов'янської єдності, різного роду міфологем та стереотипів на зразок: «Росія — центр євразійської цивілізації», «Київська Русь — перша Російська держава», «Хрещення Русі в 988 р. — початок російського православ'я», «Москва — Третій Рим», «Київська Русь — спільна історична батьківщина росіян, українців, білорусів».

Особливо активно нав'язуються нині Росією міфологеми про єдину «давньоруську народність», «триєдину руську народність», про єдність російської та української історій, а отже, про історичну неминучість об'єднання двох народів — українського і російського навколо Росії як православного центру. Ця ідеологічна політика спрямована на формування «такого типу колективної ідентичності, яка була б здатна продукувати спільні цінності, світогляд, спільне розуміння «общей истории», а відтак тотожне бачення історичної перспективи»²⁰.

Згадаймо, як нещодавно Росія намагалася втягти Україну в нове наднаціональне неоімперське державне утворення — Співдружність Незалежних Держав, у якому передбачалося створення єдиного інформаційно-комунікативного простору, наднаціонального культурно-символічного простору, інтегрування освітніх систем країн-членів СНД з метою уніфікації стандартів науково-освітніх систем. І хоча Україна не підписала відповідний пункт договору щодо розвитку спільного інформаційного простору, проте це не послабило інформаційну агресивність Росії, її системні вторгнення в український інформаційно-комунікативний простір. Яка мова домінує в російських електронних та друкованих ЗМІ, відео- та аудіопродукції, спеціальних інтернет-проектах, у контрабандній книжковій продукції з Росії? Звісно, російська. Мета путінської Росії так

¹⁹ Грицак Я. *Страсті за націоналізмом. Історичні есеї*. К.: Критика, 2004. С. 272.

²⁰ Зерній Ю.О. Історична пам'ять як об'єкт державної політики. *Стратегічні пріоритети*. 2007. № 1. С. 73.

само, як і Російської імперії, як і СРСР — це гомогенізація колишнього радянського простору на основі російської мови і культури, формування спільного неоімперського інформаційно-комунікативного простору засобами російської мови.

Чи не вперше цю панславистську концепцію оприлюднили в Москві та Санкт-Петербурзі під час відкриття Всеросійської етнографічної виставки 1867 р. Це був неформальний слов'янський з'їзд, на який російська влада запросила велику кількість гостей зі слов'янських земель. Із 81 гостей лише одних чехів прибуло 27 чоловік.

На той час, у середині 60-х років XIX ст., в російському суспільстві ідея слов'янської взаємності набуває виразного політичного спрямування. Починає активно осмислюватися і пропагуватися теорія всесвітньої величі Росії та її месіанської ролі у визволенні та об'єднанні слов'янських народів під скіпетром російського царя. Так, під час перебування закордонних слов'ян у Росії в травні-червні 1867 р. чільні російські панслависти С. Аксаков, М.П. Погодін, В.І. Ламанський та ін. активно обстоювали ідею гегемонії Росії в слов'янському світі, закликаючи слов'ян до об'єднання на основі загальнослов'янської, тобто російської, мови і єдиної, тобто православної, віри²¹.

Отже, на цих зустрічах слов'ян, які з великими урочистостями проходили в Москві та Санкт-Петербурзі ідея всесвітньої величі Росії прозвучала особливо виразно. До речі, в цих імпрезах брала участь делегація руських діячів Галичини і Закарпаття на чолі з Яковом Головацьким. І це не випадково, бо починаючи ще з 1860-х років галицькі й закарпатські русофіли і москвофіли співпрацювали не лише з російськими панславистами, а й з урядовими колонами Російської імперії, отримуючи, зокрема через священика М.Ф. Раєвського, фінансову допомогу і літературу. Не вдалося й тоді російським слов'янофілам переконати його учасни-

ків обрати і визнати за своєрідний базис формування національної ідентичності російську мову як загальнозрозумілу для усіх слов'ян і цим утвердити мовну єдність слов'янських народів.

Особливі сподівання покладалися на організовану в Москві Всеросійську етнографічну виставку, головний акцент на якій було зроблено на слов'янському відділі. Для організаторів цієї демонстрації, як писав по свіжих слідах професор Лавровський, було важливо відкрити перед усім слов'янським світом велич і місію Росії, якій «по всем правам и заслугам принадлежит и почин в объединении всеславянском», бо, мовляв, нема на землі такого народу і такої держави, «которая могла бы померяться правом своим быть местом первого всеславянского объединения с матушкой, первопрестольною, белокаменною, святою Москвой»²².

Про український народ, звісно, не йшлося, хіба що про західних і південних слов'ян, а заявлені в європейській пресі зауваження щодо прав і свобод українців тлумачилися як «бред заблудших единиц, выкрикнувших когда-то на враждебных страницах западной печати неизвестный в нашем доме вопрос малороссийский»²³.

Оскільки і Етнографічна виставка, і зустріч представників слов'янських народів у Москві і Санкт-Петербурзі проходили під знаком 1000-ліття слов'янської писемності й літератури, пам'яті легендарних просвітителів-місіонерів Кирила і Мефодія, які мали безпосередній вплив на запровадження християнства на землях Давньої Русі-України, російські панслависти настійно пропонували визнати істинність православної віри та її переваги порівняно з усіма іншими вченнями. Таким чином самодержавна Росія, яка доклала максимум псевдонаукових, пропагандивних зусиль для обґрунтування монопольного владарювання спадщиною Київської Русі, на цих зустрічах домагалася визнання слов'янської ідентичнос-

²¹ Лаптева М.П. Идея славянской взаимности и славянские съезды XIX в. *Славянские съезды XIX-XX в.* Москва, 1994. С. 19.

²² Всероссийская этнографическая выставка и славянский съезд. Москва, 1867 г. С. 79.

²³ Там само.

ті росіян і «виштовхувала» за межі так званого російського історичного простору догмати та ідеї офіційної російської історіографії. Та це настирне протиставлення «єдино істинної» православної віри, а отже, єдиної спадкоємниці Візантії – Росії з її богообраним і месіанським російським народом «геть прогнилому» західному християнству – католицизму і протестантству не було сприйнято західними слов'янами, значна частина яких була католиками²⁴. Тож не дивно, що другий, у Празі та Вроцлаві, Слов'янський з'їзд 1868 р. поставив під сумнів легітимність тих обговорень і пропозицій. Однак цю слов'янську зустріч 1867 р. російські слов'янофіли не забули і повсякчасно нагадували, що саме там начебто було визнано початкову єдність усіх слов'янських народів, а головне, підтверджено мовну слов'янську ідентичність росіян. Організатори і російські учасники Етнографічної виставки не втомлювалися повторювати тезу про мовну єдність слов'ян, наполегливо пропонували уніфікувати мову з метою поліпшення, удосконалення загальнослов'янського спілкування. По суті, росіяни домагалися гомогенізації мовного простору на усіх теренах проживання слов'янських народів на основі російської мови як начебто загальнозрозумілої. По суті, на цих зустрічах слов'ян із російськими неославістами розпочався процес формування російського націоналістичного дискурсу, утвердження російської національної ідентичності»²⁵.

Московські панслависти продовжували навіязувати слов'янським народам Європи проекти творення так званої «всеслов'янської єдності», ідеї великодержавного русизму на чолі з боголюбним «православним царем» під широко розпростореними крилами «старшого Північного орла». Про українців радикальні слов'янофіли-русофіли, зокрема їхній лідер Алексей Хом'яков, який закликав

²⁴ Майорова О. Славянский съезд 1867 года: Метафорика торжества. *Новое литературное обозрение*. 2004. № 51. С. 81.

²⁵ Абліцов В. Чому слов'янські з'їзди зігнорували претензії Москви на європейське лідерство. *Слово Провіситу*. 2015. № 18, № 19.

«слов'янських братів» — «болгарина, серба і хорвата» (тільки не українця, поляка, білоруса) братися в ім'я національного визволення за «батьківський булат», щоб згодом покійно схилити могутню голову «перед старшим Северным орлом», взагалі й не згадували. Вони не визнавали «України та українського народу ні в сучасну йому добу, ні в історії; «малоруси» (як і білоруси) були для нього (Хом'якова – М.Ж.) органічною і невід'ємною складовою єдиного православного російського народу, хіба що з деякими діалектними відмінностями в розмовній мові»²⁶.

Це той Хом'яков, визнаний вождь слов'янофілства, який назвав Кирило-Мефодіївське товариство «політичною дурістю» («Малороссиян по-видимому заразила политическая дурь. Досадно и больно видеть такую нелепость и отсталость»), а поривання Шевченка, Куліша, Костомарова, Марковича та інших українських діячів вибороти визволення свого народу та інших слов'янських народів від деспотії та тиранії «злочинною помилкою бідних малоросіян».

Ясна річ чому, бо кирило-мефодіївці прагнули добровільного об'єднання відроджених і визволених від гніту слов'янських народів у вільному, рівноправному й справедливому союзі європейських націй, а не утворення єдиної слов'янської держави з єдиною загальноприйнятою, звісно, російською мовою і єдиною, звісно, православною церквою на чолі з богообраною православною Росією. І якщо російські панслависти, передусім московські слов'янофіли, намагалися «пригорнути» слов'янські народи до холодного серця «Северного орла», прилучити до слов'янського співжиття під прапором православного царизму, то українські сповідники слов'янської ідеї закликали до рівноправного єднання всіх слов'янських народів. Автор головного документа Кирило-Мефодіївського товариства «Закон Божий» Микола Костомаров визначав його як «твір про слов'янську федерацію», в яку Україна входила б як рівноправний її член із усіма

²⁶ Дзюба І. *Тарас Шевченко серед поетів світу*. С. 298.

возз'єднаними етнічними землями — Лівобережною і Правобережною частинами і Східною Галичиною.

Московські слов'янофіли продовжували домагатися вже на Празькому з'їзді слов'ян 1908 р. схвалення їхньої ініціативи щодо об'єднання слов'ян «заради рівноправності та вільного розвитку всіх народів». До складу російської делегації увійшли 22 особи, серед яких майже половина були члени Державної ради та Державної думи Російської імперії. Передбачалося, що українські національні сили мали виділити зі свого числа делегатів, які разом з галицькими москвофілами будуть у складі єдиної російської делегації, але провідні діячі українського національного руху К. Левицький, М. Грушевський, В. Бачинський, В. Охримович, Л. Цегельський склали заяву, в якій від імені українського народу відмовилися від участі в празькому з'їзді слов'ян. Тільки за умови постанови незалежних демократичних слов'янських держав можлива реалізація слов'янської ідеї на культурному ґрунті — таку позицію висловили українські чільні діячі у своїй заяві. І хоча так і не було сформовано офіційної делегації від українців, галицькі москвофіли на цьому з'їзді покірно хилилися до російських слов'янофілів.

Російські панслависти вважали, що Російська імперія Божим провидінням визначена відтворити Візантійську імперію, а для цього необхідно визволити і відродити Константинополь як центр східного православного світу. Більше того, як переконував російський природознавець і філософ М.Я. Данилевський, майбутній, визволений від магометансько-турецького іґа Константинополь-Царгород повинен стати центром «особливої культурно-історичної сфери» світового значення і розвитку. Росія таким чином, відвоювавши центр православ'я Константинополь, набула б свою історичну спадщину і відновила б Східну Римську імперію. І, нарешті, створення Слов'янського Союзу (Всеславянський Союз) на чолі з Росією зі столицею в Царгороді. Майбутня федерація у формі Слов'янського Союзу під скіпетром богопокликаной Росії політично і духовно об'єднає

всіх слов'ян, а «загальнослов'янським засобом обміну почуттів і думок» стане російська мова. На переконання М.Я. Данилевського, для досягнення «суттєвої єдності» об'єднаних «спільною ідеєю Всеслов'янства» у Слов'янському Союзі народів слід передусім озброїти їх російською мовою («общий язык, которым не может быть иной, кроме русского»²⁷).

«Мало в яких концепціях імперіалізму так глибоко розкрито значення мовної агресії, як у Данилевського. Але його наука не минула марно, її почуто, нею керуються нинішні творці широкого «русского мира» та наші рідні зазивали до нього...»²⁸ — узагальнює Іван Дзюба, який детально проаналізував працю цього творця концепції російського націоналізму в слов'янофільському дусі «Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германно-Романскому» (1871).

Сучасні російські націоналісти не забувають, заради чого закликав М.Я. Данилевський творити Слов'янський Союз із гегемонією Росії. Заради протистояння германо-романському світові — Європі як культурно-історичній формації, яка начебто себе вичерпала. Майбутне за Росією та іншими слов'янськими народами, які й витворять нову цивілізацію у формі Слов'янського Союзу. Вимріюваний Слов'янський Союз мав би поглинути Галичину, Буковину й Закарпаття (М. Данилевський «Русская империя с присоединением к ней всей Галиции и Угорской Руси»), де пишним цвітом розросталося облудливе москвофільсько-слов'янське зілля. До речі, слов'янофіли не розглядали українців серед майбутніх членів цієї федерації в якості національного суб'єкта.

Адже не випадково російські слов'янофіли, підтримуючи москвофільську течію в середовищі галицького українства, намагалися продукувати так звану «малоросійську» ментальність, спрямовану на усвідомлення себе русинами як «росіянами», а саме органічною

²⁷ Дзюба І. *Нагітання мороку. Від чорносотенців ХХ століття до українофобів початку століття ХХІ*. К.: Києво-Могилянська академія, 2011. С. 196.

²⁸ Там само. С. 199.

часткою єдиного великого «русского народа». «Не маючи морально-духовних та економічних сил вистояти перед польським натиском, підсиленним позірною австрійською нейтральністю в польсько-українському протистоянні, ці високі прошарки українського суспільства, духовництво та інтелектуали, шукали порятунку в начебто єдиновірній Московії та начебто спорідненій із нею мові»²⁹. Але чи слід виправдовувати діяльність деяких чільних галицьких москвофілів-русофілів тим, що вони «поширенням ідеалів просвітництва і книжності» стримували процес колонізації русинів-українців? Справді, інтелігенція в Галичині, продукуючи русофільство, тим самим протистояла польсько-австрійській політиці, спрямованій на денаціоналізацію русинів-українців. Таку ж політику денаціоналізації здійснювали урядові структури Австро-Угорської імперії в Буковині й на Закарпатті, намагаючись відвернути місцеве населення від української народної мови, асимілювати українців, пригасити український культурний і освітній рух та поривання до єдності з українцями Наддніпряни.

Мабуть, слідом за Людмилою Івановою «можна погодитись, що й справді русофільство було одним із засобів самоствердження національної ідентичності галичан-русинів як окремишнього народу, відмінного від польського, що постійно заперечували і віденський уряд, і польські ідеологи різних течій — від консерваторів до революціонерів»³⁰. Але водночас галицькі москвофіли, відсторонюючись від польсько-австрійського асиміляційного впливу, топили українську національну ідентичність у російському морі. І згодом, у 60-х роках, коли розвинувся під впливом українофільських ідей, які долинали в Галичину з Наддніпряни, народовський рух, галицькі русофіли почали послідовніше і чіткіше формулювати невідлучність «русько-українського»

народу від «17-мільйонного народу руського» та стверджувати свою окремішність і від росіян, і від поляків.

Місцеві москвофіли своїм настирним упродовженням «язиччя» домоглися лише ширшого розростання розмежованості між українською народною мовою, якою послуговувалося населення Галичини, і цим своєрідним штучним мовним утворенням, що претендувало на роль літературної мови і навіть засобу загальноукраїнської комунікації.

Можливо, не кожен із чільних провідників галицького москвофільства до кінця усвідомлював, що своїм пориванням «вселити» в суспільну свідомість необхідність прийняття книжної московської мови вони сприяють реалізації політичного проекту «великої російської нації», творенню єдиного «православно-народу».

Російська мова і в XIX, і в XX ст. виконувала цілеспрямовано впроваджені Москвою політичні й ідеологічні функції, передусім те, що намагається реалізувати нинішня Росія своїм агресивним вторгненням у мовне, релігійне, культурне і освітнє поле України. У цій сьогоденній гуманітарній експансії російська мова відіграє ключову роль, розширюючи вплив Росії шляхом упродовження ідей «русского мира», зокрема зміцнення позицій російської мови в національному суспільному просторі. Отже, російська мовно-інформаційна експансія триває.

Тепер путінська пропаганда не часто витягає із заприлого слов'янофільського сундука проєкт Слов'янського Союзу, зате активно продукує ідею повномасштабного відновлення СРСР, агресивно реалізуючи проєкт відродження імперської Росії. Так, один із лідерів сучасного пост'євразійства, до речі, автор «улюбленої книги Кремля» — роману-утопії «Третья империя: Россия, которая должна быть» Міхаїл Юр'єв підготував у 2004 р. для президента РФ концепцію під назвою «Крепость Россия», в якій намагався обґрунтувати вже не раз «обсмоктану» слов'янофілами та євразійцями тезу про Захід як традиційного ворога Росії, закликав розірвати будь-які еко-

²⁹ Фаріон І. Яків Головацький: «Відки такий наглий упадок?» (І. Франко). *Слово Просвіти*. 2018. № 48.

³⁰ Іванова Л.Г. *Україна між Сходом і Заходом: українська національна ідея в суспільно-політичній думці в 50–60-х роках XIX ст.* К.: Дніпро, 2008. С. 199.

номічні зв'язки з Європою і якнайшвидше розбудувати Російську імперію.

Наступного, 2005, року директор Інституту національної стратегії РФ Міхаїл Ремізов опублікував проект «Государство-цивилизация». У цьому документі повторюється відоме з попередніх століть твердження про те, що Росія не є країною, яка належить до західної цивілізації, її майбутнє — у відновленні радянської імперії в кордонах до 1991 р., а російська нація є і буде ядром цивілізації для великої кількості народів, що об'єдналися навколо цього цивілізаційного ядра.

Ще один документ під назвою «Проект Россия» видавництво «Эксмо» видрукувало в 2009 р. тиражем в 1 млн примірників. І знову ці ж залякування знищенням народів Росії зловісним Заходом, передусім США, знову бажання бачити Росію Третім Римом, православною монархією. Як стверджує американська дослідниця політичних процесів у РФ Діна Хапаєва, сучасні російські прихильники відродження російського імперського простору та монархії в Росії «прагнуть бачити свою країну Третім Римом», вони «вимагають повернути Росії її імперську велич, включаючи території, які потрапили під її контроль після Ялтинської конференції»³¹.

Сучасні ідеологи російського месіанства, новочасні слов'янофіли та імперські націоналісти втішають себе надіями на вивернення імперської ідеї в російську національну державу на основі російської нації, російської мови і російської культури. Всі інші нації і народності та етнічні групи, які будуть інтегровані в ім-

перське тіло, поступово асимілюються, тобто розчиняться в російській, слов'янській расі.

Чи варто сьогодні нагадувати, що могутня ідеологічно-пропагандивна машина тоталітарного СРСР використовувала в загальноімперській комунікації російську мову, вірніше радянський новояз, який призначався для ритуального обслуговування влади. Правила, прийоми, засоби і форми радянської політичної комунікації неминуче передбачали домінуючу однієї мови, звісно, російської, центральної не лише за перебуванням в епіцентрі інтернаціонального єднання народів і мов, а й за особливою її місією як тоталітарної мови. «Як і в радянський час, імперія запускає для цього всю потугу інформаційної зброї, діючи за принципом великої брехні. Знову російська мова постає у традиціях тоталітарного новоязу, як маніпулятивний інструмент приховування правди»³², — справедливо стверджує Лариса Масенко.

Незважаючи на тотальний ідеологічний вплив та на цілеспрямовану русифікацію українців, комуністичному режиму, як і режиму путінському, не вдалося досягти своєї мети, хоча зросійщення міських середовищ України та її східних регіонів привело до катастрофічних наслідків. На жаль, і досі національний культурно-ідеологічний простір України належно не захищений від російської антиукраїнської пропаганди. Більше того, Росія поєднує інформаційну війну зі збройним наступом, військовим вторгненням на територію України.

Гуманітарна експансія Росії триває.

³¹ Хапаєва Д. Рабские мечты об имперском величии. *Новое литературное обозрение*. 2017. № 144. С. 214.

³² Масенко Л. *Мова радянського тоталітаризму*. С. 228.